

ההגדרה ההלכתית של שעות היום הרב ישראל דז'מיטרובסקי

מגילה כ' ע"א במשנה אין קורין את המגילה, ולא מלין ולא טובלין וכו' עד שתנץ החמה וכולן שעשו משעלה עמוד השחר כשר.

והנה כתב הרמב"ם בפרק ה' מהל' קרבן פסח הל' ט' מי שהיה בינו ובין ירושלים ביום י"ד עם עלות השמש ט"ו מיל או יותר הרי זו דרך רחוקה, היה בינו ובין פחות מזה אינו בדרך רחוקה מפני שהוא יכול להגיע לירושלים אחר חצות כשיהלך בנחת ע"כ.

והקשה השאגת אריה בסימן י"ז וז"ל מה לו לשער מהנץ החמה שאינו תחלת היום דהא קיי"ל מעלות השחר יממא הוא כדאמר בסוף פרק ב' דמגילה (כ' ע"ב) ויליף לה התם מקרא וכו' היה לו לשער מעלות השחר שהוא תחלת היום של ערב פסח דהא ודאי אי אמרת דרמי חיובא דפסח עליה ביום י"ד שהיא זמן הקרבתו, ע"כ אי אפשר לומר אלא באחד מב' זמנים הללו או דרמי עליה חיובא בחצות היום שמעתה זמן שחיטתו או אם בהתחלת היום שהוא עלות השחר מפני שהוא יום הקרבתו וכו' עכ"ל. ולכן דחה שם דברי הרמב"ם עיי"ש.

ובשאגת אריה סימן ח' כתב שזמן הזכרת יציאת מצרים בלילה הוי מצאת הכוכבים והביא שם את דברי תלמידי רבינו יונה שכתבו בריש ברכות וז"ל וברכת גאל ישראל נמי אעפ"י שהתקינו לאמרה בלילה כנגד יציאת מצרים שהיה בלילה מ"מ כיון שלא למדנו הזכרת יצ"מ בלילה אלא מרבויה דכל ולא כתיב לילה בפירוש ולא חיישינן אם אין אנו אומרים אותו בלילה ממש דכיון דלילה הוא לענין תפלת ערבית לילה הוי להזכיר יצ"מ עכ"ד. וכתב על זה השאגת אריה ודברי תימה הן דמה בכך שלא כתיב לילה בפירוש הרי כיון דכתיב ימי חיך לימים ורבי קרא מיתורא דכל לרבות הלילות הוי ליה כאלו כתיב לילה בהדיא, ומש"כ כיון דלילה הוא לענין תפלת ערבית לילה הוי לענין להזכיר יצ"מ, לא דמי דתפלת ערבית שאני שתקנו רבנן כנגד איברים ופדרים וכיון דלר' יהודה אין זמן הקרבת תמיד של בין הערבים אלא עד פלג המנחה והוא הדין לתפלת המנחה שתקנו כנגדו אין זמנו אלא עד אותה שעה וכיון דכלה זמן מנחה עייל זמן תפלת ערבית עכ"ד. עוד הקשה שם דהא קיי"ל דהזכרת יצ"מ בלילה הוי מן התורה א"כ כיון דספיקא הוי אי קיי"ל כר' יהודה, הוי ספיקא דאורייתא לחומרא והא דאמרינן דעבד כמר עבד היינו משום התפלה דרבנן והא דמקיל ר"ת גבי ק"ש מפלג המנחה ולמעלה כר"י, היינו משום דס"ל לר"ת דק"ש דרבנן עכ"ד (וכן כתב בחשובות הרא"ש כלל ד' תשובה ב' דמקילינן בק"ש כר"י משום דק"ש דרבנן).

וכן כתב השאגת אריה בסימן ט' דסוף זמן הזכרת יצ"מ של לילה הוי בעלות השחר שהרי לאחר עלות השחר הוי יום, ושאיני ק"ש דתלי בזמן שכיבה, אבל זמן הזכרת יצ"מ בלילה תליא מילתא ולאחר שעלה עמוד השחר יממא הוא עכ"ד. אמנם מדברי תלמידי רבינו יונה בריש ברכות נראה שיוצא ידי חובת הזכרת יצ"מ בלילה גם לאחר עלות השחר מהטעם הנזכר לעיל בדבריהם, ודבריהם צ"ע כמו שהקשה השאגת

אריה על תחלת דבריהם בענין הזכרת יצ"מ קודם צאת הכוכבים .

ואשר יראה לומר בזה דהנה כתב המחבר באו"ח סימן רל"ג סעיף א' וז"ל מי שהתפלל תפלת המנחה לאחר שש שעות ומחצה ולמעלה יצא ועיקר זמנה מט' שעות ומחצה עד הלילה לרבנן ולר' יהודה עד פלג המנחה שהוא עד סוף י"א שעות חסר רביע, וכתב הרמ"א שם וז"ל ומשערינן ענין שעות אלו לפי ענין היום ע"כ. וכתב שם במגן אברהם ס"ק ג' וז"ל בחרומת הדשן משמע שמשערינן מע"ה עד צ"ה וכמ"ש בסימן תמ"ג ועי"ש אבל בלבוש ובלחם חמודות כתבו דמשערינן מהנץ החמה עד שקיעתה וכ"כ בש"ג פ' ת"ה עכ"ל. ובבאור הגר"א באו"ח סימן תנ"ט סעיף ב' האריך בזה וסתר כל דברי תרומת הדשן מכמה קושיות והעלה כדברי הלבוש. דבכל מקום שזכר שעות מנינן מנץ החמה עד שקיעת החמה וכן לענין ג' שעות דק"ש נמי מנינן מנה"ח עד שקיעתה עכת"ד. והנה לכאורה דברי ת"ה פשוטים שהרי מכיון דקי"ל דמע"ה עד צאת הכוכבים יום הוא וכדאייתא בריש פסחים וחשבון השעות הוא שעות זמניות שמחלקין את היום לי"ב חלקים וכל חלק נקרא שעה וכמו שכתב הרמ"א הנ"ל יש לנו לחלק את כל אורך היום כפי מה שהוא, דהנה לענין ק"ש כתב הרמב"ם והוא בשו"ע או"ח סימן נ"ח שזמנה עד ג' שעות ר"ל רביע היום, ומכיון שיום של תורה הוא מע"ה עד צ"ה צריך להיות שרביע היום יהיה רביע מזמן זה, וה"ה בכל מקום, שמוזכר שעות היום.

אמנם לכאורה כונת הגר"א היא שמכיון שהיום מחולק לי"ב שעות וגם הלילה מחולק לי"ב שעות (וכדאייתא בריש ברכות על דברי ר' אליעזר שאומר עד סוף האשמורה הראשונה, מאי קסבר אי קסבר ג' משמרות הוי הלילה לימא עד ארבע שעות) הרי הכוונה שהמעת לעת מחולק לכ"ד שעות (כמבואר בש"ס ר"ה כ"א ועוד) ואי נימא שלענין חשבון השעות, היום גדול מן הלילה, לא היתה החלוקה בין היום והלילה צריכה להיות שוה י"ב ביום וי"ב בלילה אלא חלוקה אחרת כגון ששעות היום יהיו לדעת ר"ת (דס"ל דער צאת הכוכבים ד' מיל מן השקיעה) ט"ו שעות בקרוב ושעות הלילה ט' שעות בערך כמו שהוא ביום בינוני ולדעת הגאונים והגר"א (שצ"ה הוא ג' רבעי מיל אחר השקיעה) י"ד שעות יום וי' שעות לילה, והרי מכיון שהזכרו שעות ביום ושעות בלילה הרי צריך להיות שעכ"פ ביום בינוני (שלפי אותו יום חולקו השעות) יהיו שעות היום ושעות הלילה שוות בארכן. ואם נאמר שמנינן י"ב שעות ליום שמע"ה עד צ"ה וי"ב שעות ללילה שמצ"ה עד ע"ה נמצא ששעות היום הן הרבה יותר גדולות, ומכיון שהשתמשו באותו לשון של שעות גם לשעות היום וגם לשעות הלילה, ע"כ שביום בינוני שעות היום ושעות הלילה שוות וע"כ מוכרחים אנו לומר שלענין השעות שדברו חכמים חלקו את היום והלילה לא לפי יום ולילה של תורה, אלא לפי היום והלילה האסטרונומי כלומר שיום הוי מנה"ח עד שקיעתה ולילה הוי מש"ה ועד נה"ח ואז באמת ביום בינוני היום והלילה שוים, וממילא שעות היום שוות לשעות הלילה, ונראה שסברא זו שאם חלקו את היום לי"ב שעות ואת הלילה לי"ב שעות והשתמשו באותה מטבע לשונית גם לשעות היום וגם לשעות הלילה, הרי ע"כ שביום בינוני שעה של יום שוה לשעה של לילה, היתה כה פשוטה בעיני הלבוש עד שהוא הבין שגם התרומת הדשן אינו חולק על סברא זו אלא שהלבוש הבין שהת"ה סובר שביום בינוני כארץ ישראל שוה הזמן שמן עלות השחר עד צאת הכוכבים לזמן שמצ"ה עד ע"ה, ולכן כתב הלבוש באו"ח

סימן רס"ז שזו טעות גדולה וכמו שכתבו כל התוכנים האלקיים שביום בינוני שיה
הזמן שמנה"ח לשקיעתה לזמן שמשקיעת החמה לנה"ח, אבל הזמן שמע"ה עד
צ"ה הוא הרבה יותר גדול מאשר הזמן שמצ"ה עד ע"ה.

נמצא לפי דרך זו שענין חלוקת שעות היום לדעת הלכוש אינו מדבר ביום של תורה
אלא ביום האסטרונומי וכנ"ל אלא שחכמים נתנו סימן לכל דיני התורה הקשורים
בזמן בשעות אלו.

אמנם יש לעיין בזה טובא שהרי לדעת הגר"א הפוסק כדעת הגאונים שג' רבעי מיל
לאחר שקיעת החמה הוי צאת הכוכבים א"כ יום של תורה הוא מע"ה שהוא ד' מיל
קודם הנה"ח עד ג' רבעי מיל לאחר שקיעת החמה, א"כ הא דאמרין בפסחים ה'
ע"א אך חלק, לומר שחציו של יום י"ד בניסן מותר באכילת חמץ וחציו השני אסור
באכילת חמץ היינו חצי מיום של תורה שהוא מע"ה עד צ"ה, ובפסחים איתא שחמץ
אסור מן התורה לאחר שעה ששית ולפי הגר"א היינו חצי הזמן שמנה"ח עד שקיעתה,
וא"כ אין זמנים אלו שוים שהרי חצי הזמן שמע"ה עד צ"ה לדעת הגאונים הוא זמן
רב קודם חצי הזמן שמנה"ח עד שקיעתה. וה"ה לענין חצות הלילה שהוא סוף זמן
אכילת קרבן פסח לראב"ע הוי חצי מלילה של תורה שהוא מצ"ה עד ע"ה והוא זמן
רב קודם לחצי הזמן שמשקיעת החמה עד הנה"ח והרי לראב"ע נאמר מפורש בתורה
שזמן זה הוא בחצי הלילה, וא"כ קשיא איך נתנו חכמים סימן לחצי היום וחצי
הלילה סימן שאינו נכון.

ע"כ נראה מוכח מזה שבאמת לדעת הגר"א אין זה רק סימן בעלמא שנחנו חכמים
במצוות התלויות בחלקי היום אלא דכן הוא עיקר הדין דלענין מצוות התלויות בחלקי
היום, כן נאמרה ההלכה רביע היום של יום שהוא מנה"ח ועד שקיעת החמה וכן
חצי היום, וחצי הלילה היינו חצי מיום שהוא מנה"ח ועד ש"ה וחצי מלילה שהיא
משקיעת החמה ועד נה"ח.

אמנם הא גופא קשיא, מכיון שיום של תורה הוא מע"ה עד צ"ה מדוע לענין מצוות
התלויות בחלקי היום נאמרה ההלכה לשער ביום שהוא מנה"ח עד שקיעתה, וה"ה
בלילה קשיא כנ"ל.

ואשר נראה לומר בזה שבאמת לענין עיקר דין יום של תורה הוא מנה"ח ועד
שקיעתה שאז הוי יום גמור שהחמה מאירה וכמ"ש תלמידי רבינו יונה בריש ברכות
שעיקרו של יום הוא אחר נה"ח, וכן כתב האבן עזרא בשמות פרק י"ח פסוק י"ג
דבוקר האמת הוא אחר הנה"ח, וערב האמת הוא בשקיעת החמה, וכדאיתא
בירושלמי בריש ברכות שביום בינוני היום והלילה שוים, והיינו דבעיקר דין
יום ישנה הלכה שהיום והלילה שוים, וממילא מוכרח הדבר שיום הוי מנה"ח עד
שקיעתה ולילה משקיעת החמה ועד הנה"ח, אלא דנאמרה הלכה שלגבי כל
המצוות התלויות ביום הרי אע"ג שקודם הנה"ח אינו יום שהרי החמה עדיין איננה
מאירה מ"מ מכיון שיש מקצת אור מזמן ע"ה יש לזה דין יום אעפ"י שיש לזה
שם לילה ולכן לגבי מצוות הנוהגות בלילה יש לזה דין לילה רק עד ע"ה, אעפ"י
שעד נה"ח יש לזה שם לילה, וגדר הדבר הוא דהנה כשאנו רנים לענין יום ולילה,
תרי דיני אית ביה דין אחד לענין מצוות הנוהגות ביום, ומצוות הנוהגות בלילה,
ודין שני לגבי משך שעות אורך היום ומשך שעות אורך הלילה, והנה לענין דין

מצוות הנוהגות ביום ומצוות הנוהגות בלילה נאמרה ההלכה שמע"ה עד צ"ה הוי יום, כלומר שיש לזה דיני יום, ומצ"ה עד ע"ה הוי לילה כלומר שיש לזה דיני לילה, אמנם לענין שעור אורך היום, ושעור אורך הלילה זה תלוי בשם יום ובשם לילה, ומכיון שלגבי שם יום ושם לילה כבר נתבאר לעיל שישנה הלכה שהיום והלילה שוים וא"כ ע"כ שם יום הוי מנה"ח ועד שקיעתה, והלילה להיפך. ולכן לגבי כל מצוה הקשורה בשעור אורך היום, נחשב היום מנה"ח ועד שקיעתה.

ולפי"ז נראה שאם היה דין שהתאריך משתנה כשנהיה יום היה התאריך משתנה לא בע"ה אלא בנה"ח, מכיון שלגבי שם היום ולגבי שעור אורך היום הוי לילה עד הנה"ח, וכנ"ל. אלא שלגבי כל מצוות התורה לא משתנה ע"י השם יום שום תאריך אלא דבעינן דין יום לקיום המצוה, כגון בלולב מצותו בחמשה עשר אלא שיש דין שמצותו ביום לכן אמרינן שאם נטל לולב משעלה ע"ה יצא, אמנם לענין הקרבת הפסח ביום י"ד נראה שאין זה דין כי"ד ביום לאחר חצות אלא שעיקר דין הקרבת הפסח הוא ביום י"ד כלומר שיום י"ד יש לו חלות דין של תאריך אחר לענין הקרבת הפסח, ומכיון שיש לו חלות דין של תאריך אחר זה חל רק בנה"ח וכנ"ל, ולפ"ז מיושבת קושיית השאגת אריה על הרמב"ם הנזכרת לעיל שכתב ששעור דרך רחוקה הוא ט"ו מיל מזמן נה"ח והקשה הש"א הא קיי"ל מע"ה יום הוא, ולפי המבואר דברי הרמב"ם מיושבים דמכיון שבהקרבת הפסח נאמרה הלכה של יום י"ד ולא י"ד ביום, ממילא יש לזה דין תאריך ולכן זה חל רק בנה"ח וכמבואר לעיל.

ולפ"ז יש ליישב גם את שיטת תלמידי רבינו יונה שכתבו שמכיון שלא נתרבה הזכרת יציאת מצרים בלילה אלא מכל ימי חיך ולא כתיב לילה בהדיא יוצאים בזה גם קודם צ"ה וגם לאחר ע"ה, והקשה השאגת אריה שהרי יש דין הזכרת יציאת מצרים בלילה ואז לא הוי לילה, ולפ"ז ניחא שבאמת עיקר שם לילה הוי משקיעת החמה ועד הנה"ח, אלא שלגבי כל המצוות שנאמר בהן שזמן בלילה בפירוש בתורה נתחדשה הלכה שמצותן מצ"ה ועד ע"ה, אמנם לגבי הזכרת יצ"מ בלילה שנתרבתה רק מכל ימי חיך אמרינן דדין לילה לגבי קיום מצות הזכרת יצ"מ הוי בזמן שהוי עיקר שם לילה דהיינו משקיעת החמה ועד נה"ח, (ונראה דילפינן לה הכי משום שהדרשא לרבות הזכרת יציאת מצרים בלילה, לא נאמרה בלשון שיש חיוב בלילה אלא ילפינן לה מכל ימי חיך כלומר כל בא לרבות גם בזמן שלא יום דהיינו לילה, ומכיון שהדרשא היא בצורה כזאת אמרינן שזה בא לרבות דין לילה יותר גדול מאשר דין לילה האמור ביתר המצוות, דהיינו לא דין לילה שהוא מצ"ה אלא שם לילה שהוא משקיעת החמה. והנה הרמב"ם בריש הלכות ק"ש כתב שזמן ק"ש של לילה הוי בלילה. והביא באבן האזל שם שהקשו על הרמב"ם שהרי הוא פסק כרשב"י שאדם יוצא ידי חובת ק"ש של לילה גם אחרי עלות השחר אע"ג דאחר ע"ה כבר הוי יום. וע"כ דדין ק"ש של לילה לא תלי בדין לילה אלא בזמן שכיבה כלומר כל זמן שהאנשים שוכבים במטותיהם, וכתב באבן האזל ליישב לפי דעת הלבוש והגר"א דמנין השעות ביום מתחיל מנה"ח, וא"כ מצינו שיש גם גדר יום רק מנה"ח אעפ"י שלכל דיני התורה דין יום הוא מע"ה. וא"כ הא דקיי"ל דזמן ק"ש של לילה הוי עד הנה"ח אין זה רק משום שעד אז האנשים שוכבים במטותיהם אלא דבהלכות ק"ש הוי לילה עד הנה"ח. עכ"ד עיי"ש. והנה מבואר

בדבריו שהבין בדעת הגר"א והלבוש דהא דמנינן מנה"ח אינו רק סימן בעלמא, אלא עצם דין שמנין שעות היום מתחיל רק מנה"ח.

ונראה שזה גם ההסבר בדברי באור הגר"א או"ח סימן רס"א סעיף ב' ד"ה שהוא ג' רבעי מיל שכתב בסוף דבריו דלר' יהודה דין הערב שמש לענין אכילת תרומה הוא שקיעת החמה, ולכאורה דבריו צ"ע דמכיון שעד צ"ה הוי ספק יום מאיזה טעם יהיו הכהנים מותרים לאכול בתרומה מיד לאחר שקיעת החמה, אבל לדברינו ניחא דלענין אכילת תרומה קבלו חז"ל דתלי בעיקר דין יום דהיינו שם יום ובעיקר דין לילה דהיינו שם לילה, ושם לילה הוי מיד לאחר שקיעת החמה וכן"ל, ולכן מותרים הכהנים לאכול בתרומה מיד לאחר שקיעת החמה.

אמנם עדיין צ"ע דהא מכיון שלפי הנ"ל עיקר היום עד שקיעת החמה, ומיד לאחר מכן כבר יש לו שם לילה, ולפי הרמב"ם נתבאר לעיל שלענין חלוקת התאריך תלי בעיקר דין ושם יום ולילה, וא"כ אמאי לא משתנה התאריך מיד לאחר השקיעה.

ואשר נראה לומר בזה דהנה אע"ג דבאמת מצד עיקר הדבר צריך היה להיות שמיד לאחר שקיעת החמה יהיה יום אחר, מ"מ מכיון שישנו דין שלגבי מצות התורה לא הוי דין לילה עד צאת הכוכבים, וישנו עוד דין של סדר זמן של ויהי ערב ויהי בקר כלומר שיום חדש של תורה מתחיל בערב, וא"כ אם היה מיד בשקיעת החמה מתחיל יום חדש היה יוצא שמתחיל יום חדש בשעה שעדיין דין יום לגבי מצות התורה. לכן מוכרח יום חדש להתחיל לאחר צאת הכוכבים, אמנם לכאורה היה יכול להיות גם סברא הפוכה שמכיון שמשקיעת החמה צריך להתחיל יום חדש, ויום חדש מתחיל מן הערב, א"כ בהכרח שמיד לאחר שקיעת החמה הוי לילה, לכל מצות התורה, מ"מ אין זו קושיא דאפשר לומר דמכיון שעדיין לא הוי לילה לגבי מצות התורה לא שייך שענין חלוקת היום יעשהו ללילה, או שנאמר שדין זה שהיום החדש מתחיל בלילה הוא דין יותר חזק, אמנם נראה, שבאמת מזה גופא נובע ההבדל שהתקשו בו בירושלמי ריש ברכות, (הובא בבאור הגר"א יו"ד סימן רס"ב) מדוע אומרים שבבקר מעלות השחר הוי יום אע"פ שזה עדיין זמן רב לפני הנץ החמה ויש עדיין הרבה כוכבים, ובלילה זמן קצר יותר אחר שקיעת החמה מיד שיש כוכבים כבר הוי לילה, ותירצו שם שכן מוכח מן הפסוקים, ולפי הנ"ל נראה שזהו גופא ההסבר, שבאמת מצד עיקר הדין צריך להיות לגבי מצות התורה שכל זמן שיש קצת אור יש לזה דין יום (אע"פ שיש לזה שם לילה וכן"ל), הן בבקר קודם הנץ והן בלילה אחר השקיעה, (כמו שהיא דעת ר"ת באמת) אלא שבבקר אין שום סבה שתפריע לזה, ולכן זה באמת כך, אבל בלילה מכיון שיש סבה המתנגדת לזה שהרי התאריך מתחלף בערב, והוא צריך היה להתחלף מיד בשקיעה, והרי ישנו דין שיום חדש מתחיל בלילה כמו שנאמר ויהי ערב ויהי בקר וא"כ יש סבה שמיד אחר השקיעה יהיה לילה לכל דיני התורה, אלא שיש גם סבה הפוכה וכן"ל שכל זמן שיש קצת אור יש לזה לגבי מצות התורה דיני יום, ולכן חל דין שכל זמן שאור השמש שולט לגמרי עד שאין רואים את הכוכבים עדיין לא התחלף היום, ולאחר שכבר נחלש אור השמש עד כדי כך שאפשר לראות כוכבים אעפ"י שעדיין יש קצת אור יש לזה דין לילה לכל דיני התורה.

ולפ"ז נראה להסביר את דברי הגר"א באו"ח סימן רס"א סעיף ב' שמפרש את דברי הגמ' בריש ברכות שאומרת וממאי דהאי ובא השמש ביאת שמשו ומאי וטהר

טהר יומא דלמא ביאת אורו ומאי וטהר, טהר גברא, ועונה הגמ' אמר רבה בר רב שילא א"כ לימא קרא ויטהר מאי וטהר טהר יומא, ומפרש הגר"א דביאת שמשו היינו סוף שקיעה שהוא צאת ג' כוכבים וביאת אורו היינו שכלה האור לגמרי דהיינו צאת כל הכוכבים (כלומר צאת הכוכבים לשיטת ר' תם) ולפ"ז תירוץ הגמ' היינו שע"כ ביאת שמשו היינו צאת ג' כוכבים, והקשה באבן האזל כריש הלכות ק"ש וז"ל דלמה הוכרח לומר דאם נפרש ביאת אורו צריך לפרש וטהר, וטהר גברא, דאדרבה נוכל לומר שפיר ומאי וטהר טהר יומא שנטהר האור לגמרי (כלומר צאת כל הכוכבים וא"כ אין לנו תירוץ כלל על הקושיא ואדרבה נימא ביאת אורו הוא וטהר טהר יומא, עכ"ל, עיי"ש. ולפי הנ"ל נראה שכונת הגמ' היא שאם באמת היה הדין שבביאת האור לגמרי דהיינו בצאת כל הכוכבים נעשה לילה ומתחלף היום, א"כ בהכרח צריך היה לומר שאין דין ששם יום הוי מהנץ עד השקיעה, משום שאם היה כזה דין בהכרח שזה היה גורם שיהיה לילה ויתחלף היום קודם וכנ"ל. וע"כ שגם שם יום הוי עד צאת כל הכוכבים ואין לשקיעת החמה הנראית שום דין וא"כ ע"כ מה שכתוב בתורה ובא השמש הכונה ובא אור השמש כלומר צאת כל הכוכבים, ואם זה הפירוש ובא השמש, שוב אין צורך להוסיף וטהר וא"כ ע"כ מאי וטהר, טהר גברא, אמנם אם אנו מפרשים ובא השמש ביאת שמשו דהיינו צאת ג' כוכבים, אין הפירוש שצאת ג' כוכבים הוי ביאת השמש, אלא דביאת השמש היינו כפשוטו שקיעת החמה הנראית שעד אז הוי שם יום וכנ"ל, ועל זה מוסיפה התורה שלענין אכילת תרומה צריך גם וטהר כלומר שלא מספיק שנסתלק עיקר היום אלא שצריך גם וטהר, שיטהר הרקיע מאור השמש עד כדי כך שיוכלו לראות כוכבים, כלומר שבפסוק זה מרומז שע"י שקיעת החמה הנראית כבר חל שם לילה, אלא שלגבי אכילת תרומה צריך שיתחלף היום ויחול דין לילה לכל מצות התורה, דהיינו שיטהר הרקיע ויראו כוכבים.

נמצא שלפי דרך זו מעצם שיטה זו שדין תחילת הלילה יש לו דין אחר מאשר סוף הלילה, מוכח היסוד של הלבוש והגר"א ששם יום הוא מהנץ עד השקיעה.

ולפ"ז יוצא שבאמת לפי השיטה של ר"ת שדין תחילת הלילה דהיינו צאת הכוכבים שוה לסוף הלילה כלומר עלות השחר, שכמו שבעלות השחר מיד שיש קצת אור הוי יום הוא הדין לאחר שקיעת החמה כל זמן שיש קצת אור הוי יום (דהיינו עד ד" מיל אחר השקיעה) שנמצא שדין שקיעת החמה לדבריו היינו ביאת האור. א"כ אין שום יסוד מבחינת ההלכה לדעת הגר"א והלבוש ששם יום הוא מהנץ עד השקיעה, ולכן לכאורה לפי שיטה זו צריך להיות דין היום לכל דבר (גם לגבי השם יום) מעלות השחר עד צאת הכוכבים כשיטת התרומת הדשן שמנין שעות היום הוא מע"ה עד צ"ה.

(אמנם ראית הלבוש מענין השעות שגם לשעות היום וגם לשעות הלילה קורים שעות, שמוכח ששעות היום והלילה שוות עכ"פ ביום בינוני, הנזכרת בראשית דברינו ודאי קיימת, גם לדעת הסוברים כר"ת, והרי הלבוש עצמו ס"ל כר"ת ובכל זאת ס"ל שמנין שעות היום הוא מהנץ עד השקיעה ולפי הלבוש נצטרך לומר את התירוץ הראשון שהזכרנו לעיל שאעפ"י ששם יום הוא רק עד השקיעה, דין לילה וחלוף היום הוא בביאת האור).

אבל כנראה שזו כונת הגר"א ביו"ד סימן רס"ב ס"ק ט' שכתב דבשלמא לשיטתו ניהא הא דאיתא בזבחים נ"ו דדם הקרבן נפסל להקרבה בשקיעת החמה, שהרי אז מתחיל בין השמשות, אבל לפי ר"ת אמאי נפסל דדם בשקיעת החמה, עוד היום גדול, עכ"ד. ולכאורה הא ילפינן לה מקרא וכמבואר בחוס' שם, והרי לשיטת הגר"א השם יום הוא רק עד שקיעת החמה ולכן מנינן שעות היום עד שקיעת החמה וכן"ל, וא"כ אע"פ שלענין כל המצות שמצותן ביום הוי דין יום עד צאת הכוכבים הכא גלי קרא דלענין דם קדשים אזלינן בחר עיקר היום דהיינו שם יום, וא"כ מאי קשיא ליה לגר"א, ולכאורה מוכח בדעת הגר"א דס"ל דלשיטת ר"ת אין מקום לומר ששם יום הוא עד שקיעת החמה וכן"ל, ומכיון שלפ"ז אין לשקיעת החמה הנראית מקום בהלכה לא מסתבר לאוקמי קרא בכהאי גוונא.

והנה במגן אברהם ריש סימן נ"ח כתב דהכא (היינו לענין ק"ש) כו"ע מודים שמנינן מעלות השחר, ופירשו המחצית השקל ועוד אחרונים כונתו דאע"ג דלענין מנין השעות סוברים הלבוש והלחם חמורות דמנינן מנ"ה מ"מ לענין ק"ש גם הם מודים שמונים מע"ה. ולכאורה דבריו צ"ע, דמכיון שלדבריהם ישנה הלכה שמנין שעות היום הוא מנ"ה, מה נשתנה לענין ק"ש. ונראה שצ"ל בהסבר הדברים דהנה כבר נתבאר לעיל שמנין השעות מנ"ה אינו רק סימן, אלא יסוד דין, שבכל מקום שנאמרו שעורים בחלק היום הכונה על חלק מעיקר היום דהיום שהשם יום, שהוא מנ"ה עד השקיעה, וא"כ היינו דוקא בדינים שיש בהם הלכה של יום. אבל לענין ק"ש ס"ל כמ"ש המגיה בבאורי הגר"א על ברכות וכדמשמע פשטא דגמ' דק"ש לא תלי כלל בדין יום ולילה אלא בזמן שכיבה וזמן קימה, וא"כ ההלכה שזמן ק"ש הוא עד שלש שעות דהיינו רביע לא נאמרה עד רביע היום אלא עד רביע הזמן שמזמן קימה עד זמן שכיבה, ולפ"ז יוצא שלדעת ר"ת מנינן מע"ה עד צאת כל הכוכבים, שהוא זמן שכיבה לר"ת (דהיינו ד' מיל אחר השקיעה) ולדעת הגאונים שצאת הכוכבים הוא ג' רבעי מיל אחר השקיעה ואז זמן שכיבה שהוא זמן ק"ש של ערבית מנינן מע"ה עד ג' רבעי מיל אחר השקיעה ועד רביע מזמן זה הוי זמן ק"ש, ואין מקום להקשות שלפ"ז אין לדעת הגאונים זמן שש שעות בזמן שהחמה באמצע הרקיע, והרי בגמ' מבואר דבזמן שש שעות החמה באמצע הרקיע, שהרי הא דאיתא בגמ' שבשש, חמה באמצע הרקיע היינו במנין שש שעות מן היום, דאז מנינן מנ"ה עד השקיעה, ואז בשש חמה באמצע הרקיע, והגמ' לא מיירי בשש שעות של זמן ק"ש, שהוא זמן מיוחד לדעת המגן אברהם.

והנה בספר שלום יהודה כתב לחדש שלדעת המגן אברהם אליבא דהלבוש, אמנם מנינן מע"ה, אבל מונים שלש שעות בשעות שהן אחת מי"ב מהזמן שמנ"ה עד השקיעה, ויסוד דבריו הוא דמכיון שבכל מקום שהוזכרה שעה, הוא לדעת שמנ"ה עד השקיעה, ויסוד דבריו הוא דמכיון שבכל מקום שהוזכרה שעה, הוא לדעת הלבוש יסוד מוסד היא אחת מי"ב מהזמן שמנ"ה עד השקיעה שהן ביום בינוני שוות ביום ובלילה דאל"כ יש שעות יום גדולות ושעות לילה קטנות, א"כ גם כאן שהשתמשו באותו מטבע לשוני של שעות היינו שעות שביום בינוני הן שוות ביום ובלילה. ונסתייע מלשון הלבוש באו"ח סימן רס"ז שכתב שזו טעות גדולה לחשוב השעות מע"ה עד צ"ה. ומבואר מדברי הלבוש שאי אפשר לומר שפירוש שעה הוא אחד מי"ב מהזמן שמע"ה עד צ"ה. וא"כ גם שעה המוזכרת לענין ק"ש אי אפשר לומר שהיא אחת מי"ב מהזמן שמע"ה עד צ"ה. עכ"ד. והנה בעיקר הדברים

שהוא מפרש שמה שכתב הלבוש שהוא טעות גדול שכונת הלבוש היא שלומר ששעה היא אחת מי"ב מהזמן שמע"ה עד צ"ה הוא טעות גדול, הגה המעיין היטב בדברי הלחם חמודות פ"ק דברכות סימן י' אות ט' יראה שכונת הלבוש אינה כן, אלא שהלבוש פירש שמי שאומר שמנין השעות הוא מע"ה עד צ"ה היינו שהוא סובר שמזמן ע"ה עד צ"ה שוה לזמן שמצ"ה עד ע"ה, ועל זה כתב שהוא טעות גדול כמו שכתבו כל התוכנים שכיום בינוני שוה הזמן שמנ"ה עד השקיעה לזמן שמן השקיעה עד הנ"ה, וכן מוכח מדברי הלבוש עצמו שכתב שכן כתבו כל התוכנים ואם נפרש כונתו על הסברא שבדברי חז"ל שעה היא אחד מי"ב מהזמן שמע"ה עד צ"ה מה ענין דברי התוכנים לכאן.

אמנם מ"מ מוכח מדברי הלבוש שהוא פירש בפשטות שמכיון שהזכרו י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה והיינו שהשתמשו באותו מטבע לשון גם לשעות היום גם לשעות הלילה ע"כ שעכ"פ ביום בינוני שעות היום ושעות הלילה שוות, וא"כ לכאורה עדיין ראית השלום יהודה קיימת שמכיון שגם לענין ק"ש השתמשו באותו מטבע לשון של שעות היינו אותן שעות שהזכרו בכל מקום דהיינו שעות שביום בינוני הן שוות ביום ובלילה. אמנם נראה שאין זו ראייה דהנה הא קי"ל שבכל מקום שהזכרו שעות הן שעות זמניות היינו אחד מי"ב ביום או בלילה וכמ"ש הרמב"ם בפירוש המשנה בריש ברכות, ופסק הרמ"א באו"ח סימן רל"ג, והנה לכאורה יש לשאול הרי נמצא לפ"ז שהשתמשו במטבע לשון של שעות לזמנים בלתי שווים שביום תמוז שעת היום גדולה ושעת הלילה קטנה וביום טבת להיפך. (ובאמת כנראה משום כך פירש התרומת הדשן בסימן א' לפי פשוטו שכל השעות שדברו חכמים הן אחת מכ"ד במעת לעת. ובתורת חרוש הוא מביא בשם תוס' שיש מפרשים ששעה היא אחת מי"ב מן היום כלומר שעה זמנית). וצריך לומר שמכיון שיש כלל שתמיד הולכים אחר הבינוני א"כ מקור חשבון השעות הוא מיום בינוני. וביום בינוני הרי כאמת אחת מי"ב ביום שוה לאחת מי"ב בלילה כלומר ששעה זמנית היא שעה שוה. אלא שאח"כ השתמשו בתורת בטוי מושאל לחלק הי"ב מן היום או מן הלילה בבטוי שעה כלומר אחת מי"ב. א"כ תו לא קשיא מה שהקשינו על הפירוש בדברי המגן אברהם שאע"פ שתמיד מונים את חשבון השעות מנ"ה ועד השקיעה, ולענין ק"ש מונים את חשבון השעות מע"ה עד צ"ה דהיינו שעות גדולות, והרי לפ"ז יוצא שהשתמשו במטבע אחד לשעות גדולות של היום ולשעות קטנות של הלילה, והרי בעיני הלבוש היה הדבר פשוט שאם השתמשו באותו מטבע לשון של שעות, גם ליום וגם ללילה בהכרח ששעות היום ושעות הלילה שוות. ולפי הנ"ל ניחא דעיקר ההוכחה היא ממקור הבטוי שעות שאם נאמר שביום בינוני היום גדול מן הלילה לא היה מקום לחלק י"ב שעות ליום וי"ב שעות ללילה מכיון שלמעשה היום הוא (בערך) שלש חמישיות מן היממה והלילה שתי חמישיות מן היממה. אמנם אם במקור הדברים דהיינו ביום בינוני מונים במנין שעות היום מנ"ה ועד השקיעה ונמצא שהחלוקה י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה היא נכונה, א"כ תו לא קשיא אם בתורת בטוי מושאל משתמשים בכל מקום לחלק הי"ב בתורת שעה, וא"כ כמו שלא קשה על שעה זמנית בתקופת תמוז שהרי היא אינה שוה לשעת הלילה כמו כן לא קשה אם במקרה מיוחד מונים את היום מע"ה עד צ"ה ולחלק הי"ב קוריים בתורת בטוי מושאל שעה. וא"כ כיון שהרמב"ם בפי' המשניות כתב שבכל מקום שהזכרו שעות לענין חלק היום הכונה שעה זמנית, הרי הכונה היא

שעה משמשת בטוי מושאל בכל מקום לחלק הי"ב, א"כ גם לענין ק"ש שעה משמשת בטוי לחלק הי"ב, אמנם עדיין יש לבעל הדין לחלוק ולומר שהיא משמשת בטוי מושאל לחלק הי"ב שמנ"ה עד השקיעה אמנם מכיון שכבר נתבאר לעיל שמנין השעות מנ"ה עד השקיעה אינו רק סימן, אלא עיקר דין, שלענין חלקי היום, יום של תורה, הוא מנ"ה ועד השקיעה, א"כ נמצא שהשמוש בבטוי שעה כחלק הי"ב אינו בטוי מושאל לחלק הי"ב מאיזה שהוא זמן מוגדר, אלא חלק הי"ב מאותו זמן שעליו נאמר הדין, ומכיון שלענין ק"ש הנה כמו שנתבאר לעיל ס"ל להמנן אברהם, שדין חלקי היום של זמן ק"ש יש לו דין מיוחד, והוא מע"ה ועד צ"ה, א"כ כשמדברים בענין ק"ש הרי הכונה בבטוי שעה, הוא חלק הי"ב מהזמן של הלכות ק"ש, אמנם בעיקר הפירוש בדברי המנן אברהם שפירשו האחרונים כמה שכתב נ"ל דהכא לכו"ע מגיזין מעלות השחר, שכונתו היא לדעת הלבוש, הנה הפמ"ג כאן פירש בפירוש אחד שכונתו לשיטה שהובאה בסימן א' במגן אברהם לענין המשמרות בלילה שלעולם חשבינן את הלילה לי"ב שעות שוות, ואת היום לי"ב שעות שוות (כלומר שהלילה מתחילה תמיד בשעה 6 בערב והיום מתחיל תמיד בשעה 6 בבקר) וכתב המג"א דהכא לכו"ע, כלומר, גם לשיטה ההיא לענין ק"ש מנינן מתחילת היום כפי שהוא באמת, ונקט המג"א מעלות השחר לדעת התרומת הדשן, אבל אין הכי נמי הוא הדין מנ"ה לדעת הלבוש (ועיין במשכנות יעקב סימן שכתב באמת שלשיטה זאת גם לענין ק"ש היום מתחיל תמיד בשעה 6 בבקר נמצא שזמן ק"ש הוא תמיד בשעה 9 בבקר לפי אופק א"י ולפי השעון הנהוג בארץ שהוא אופק קהיר בשעה 8.40, אמנם כתב שלענין הלכה אין לסמוך על שיטה זאת) ועיין בספר אורות חיים במלואים שהאריך להוכיח כדברי הפירוש הזה במג"א.

והנה בעיקר דברי התרומת הדשן בענין שעות היום כתב בספר בין השמשות דאע"ג דאנן נקטינן כדברי הגר"א בענין השקיעה וצאת הכוכבים, מ"מ לענין מנין השעות מע"ה ועד צ"ה, מנינן עד צ"ה של ר"ת, דהיינו דמן השקיעה הנראית עד צ"ה יש אותו שעור זמן שיש מע"ה ועד הנ"ה, וטעמו דאם נאמר דמנינן מע"ה עד צאת ג' כוכבים בינונים נמצא שבשש שעות אין החמה באמצע הרקיע, ובגמ' מבואר שבשש חמה באמצע הרקיע, וע"כ צ"ל דאע"ג דבצאת ג' כוכבים הוי לילה, מ"מ לענין מנין השעות המנין הוא עד צאת כל הכוכבים, וצריך לומר לכאורה בהסבר דבריו שאעפ"י שלצאת כל הכוכבים אין שום דין בהלכה, מ"מ כך נוח לחלק את היום והשעות הם סימן בעלמא שנתנו חכמים. והנה אע"פ שמה שכתב שאי אפשר לומר דמנינן מע"ה ועד צאת ג' כוכבים בינונים דא"כ נמצא שבשש שעות אין החמה באמצע הרקיע, דבריו לכאורה נכונים, מ"מ במה דמסיק דגם אי נקטינן כהגר"א בענין צ"ה מ"מ מנינן עד צאת כל הכוכבים. הנה הרב יחיאל מיכל שלזינגר ז"ל הביא ראייה מגמ' ברכות דף כ"ו ע"ב שאי אפשר לומר כדברי הרב טוקצינסקי דהנה איתא התם איבעיא להו עד ולא עד בכלל וכו' ת"ש ר' יהודה אומר עד לפלג המנחה אי אמרת בשלמא עד ולא עד בכלל היינו דאיכא בין ר' יהודה לרבנן אלא אי אמרת עד ועד בכלל ר' יהודה היינו רבנן. ומפרש שם רש"י בד"ה היינו רבנן (כ"ז ע"א) דקס"ד ר' יהודה פלג אחרון של מנחה אחרונה קאמר, וא"כ מוכח, גם מסברא דבריו תמוהים, שהרי בענין שעות היום, לכאורה דברי הלבוש ברורים,

שהרי אם חלקו את כ"ד שעות היממה לשני חלקים, ונתנו י"ב שעות ליום וי"ב שעות ללילה ע"כ שביום ביוני באמת שעות היום והלילה שוות וכנ"ל, ואם דעת התרומת הרשן אינו כן ע"כ דס"ל שמכיון שיום של תורה הוא מע"ה עד צ"ה ובגמ' מוזכר שעות היום א"כ היינו שעות מיום של תורה, ותו לא משנחנין כמה שאין שעות היום והלילה שוות, וא"כ היינו דוקא לשיטתו דיום של תורה הוא עד צאת כל הכוכבים וכדעת ר"ת, אבל לדידן דנקטינן כהגר"א א"כ גם מע"ה עד צאת כל הכוכבים אינו יום של תורה וא"כ ע"כ מנין השעות אינו ליום של תורה, וא"כ דאי עדיף למנות מנ"ה עד השקיעה מכח ההוכחות לדעת הלבוש הנזכרות לעיל.

להדיא מן הנמ' שלרבנן פשיטא שזמן מנחה היינו עד סוף פלג אחרון, והרי לפי הרב טוקצינסקי סוף פלג אחרון דהיינו צאת הכוכבים דר"ת היא כשעה לאחר שכבר נהיה לילה.

והרי במשנה נאמר בדברי חכמים תפלת המנחה עד הערב ואין להתעקש ולומר שעד הערב כונתו עד גמר שעות מנין היום, דהיינו צאת הכוכבים דר"ת שהרי פשוט שזמן מנחה הוא עד שהגיע זמן ערבית וזמן ערבית הוא לדידן בצאת ג' כוכבים כמבואר בריש ברכות ע"כ.

אמנם יש מקום לומר, וכן משמע מדברי התרומת הרשן בכמה מקומות שגם הוא מודה לסברא זו, שאם חלקו את כ"ד שעות היממה י"ב שעות ליום וי"ב שעות ללילה ע"כ ששעות היום והלילה ביום ביוני שוות, אלא דנראה מדבריו וכן הבין הגר"א באו"ח סימן תנ"ט את דבריו שמע"ה עד צ"ה יש אותו זמן שיש מצ"ה עד ע"ה, ולפ"ז ודאי דלענין הלכה מכיון שידוע שאין הדבר כן, יש לנקוט כדעת הלבוש והגר"א.

אמנם לכאורה היה מקום לדבריו לפי הסברא שהעלה ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל (הובאו דבריו בספר בין השמשות) דאע"ג דקיי"ל דמיד בשקיעת החמה הנראית הוי בין השמשות, היינו דוקא לענין שנוי התאריך כגון כניסת השבת וכדומה, אבל לענין הדברים התלויים רק בשם יום ולילה ולא תלויים בתאריך כגון מילה שכשירה רק ביום, הוי יום ודאי עד צאת הכוכבים ואפשר דהיינו עד צאת כל הכוכבים, וא"כ לפ"ז יוצא דאע"ג דקיי"ל דצאת הכוכבים ג' כוכבים ביוונים, היינו לענין דברים התלויים בתאריך. אבל לענין שם יום ולילה צאת הכוכבים היינו צאת כל הכוכבים, כלומר דיום של תורה הוא באמת עד צאת כל הכוכבים, וא"כ גם לדידן דקיי"ל כהגר"א לענין בין השמשות, יש מקום למנות את שעות היום מע"ה עד צאת כל הכוכבים.

אמנם נראה שאי אפשר לומר כן שהרי עיקר מקורו של ר' איסר זלמן זצ"ל הוא מהא דאמרינן בפסחים ב' ע"א והא קיי"ל דעד צאת הכוכבים יממא הוא דמשמע דעד צאת הכוכבים הוא יום גמור ולא ספק יום ספק לילה ועיין בחוס' שם ד"ה והא קיי"ל, דהיינו מהפסוק בנחמיה דכתיב ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברחמים מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, ומכיון שעל אותן צאת הכוכבים שאומרת עליו הגמ' והא קיי"ל דעד צאת הכוכבים יממא הוא, אומרת הגמ' בברכות ב' ע"ב שהוא זמן ק"ש. וזמן ק"ש הוא משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומה כדאיתא בברכות שם. ובמסכת שבת דף ל"ה ע"ב מבואר דבזמן צאת הכוכבים לענין שבת, דהיינו ג' כוכבים בינונים לדין, אוכלים הכהנים בתרומה. וא"כ ע"כ גם לפי ר' איסר זלמן זצ"ל לא הוי יום ודאי אלא עד צאת ג' כוכבים בינונים.

וא"כ שוב אין סבה למנות את שעות היום מע"ה עד צאת כל הכוכבים. עוד יש להקשות על סברא זו אותה קושיא ששאלנו לעיל על הפירוש שלפי הלבוש והגר"א המנין מהנץ החמה ועד השקיעה אינו עיקר דין אלא סימן בעלמא מהא דקיי"ל דבערב פסח לאחר חצות היום אסור לאכול חמץ מן התורה דילפינן מאך חלק דחצי יום מותר וחצי יום אסור, ולפ"ז צריך היה להיות חצי, מחצי יום של תורה, דהוא לפי סברא זו מע"ה עד צאת ג' כוכבים בינונים ואמאי מותר מן התורה עד ששעות דהוא חצי מיום שזמנו מע"ה עד צאת כל הכוכבים.